

NICOLAE MILESCU - TREI SUTE DE ANI DE LA MOARTE**NICOLAE MILESCU – THREE HUNDRED YEARS FROM HIS DEATH****Mircea PĂCURARIU****Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu****Bd. Mitropoliei, nr. 20 Sibiu****E- mail: teologie@ulbsibiu.ro****Abstract:**

*The paper presents the personality of Nicolae Milescu the Spatharius (1636-1708), who was born in Moldavia and studied at an important school near the Patriarchy of Constantinople, was an appreciated diplomat, philosopher, philologist and theologian, and shared a great interest in geography, ethnography and memoir literature. He started his career as cleric to important rulers in Moldavia and Vallachia and he spent a large part of his life in Constantinople (Istanbul), where he began the translation of the Old Testament into Romanian (his version was included in the 1688 Bucharest version of the Bible). He then traveled to Berlin, to Stettin (nowadays Szczecin) in Poland, to Paris, Stockholm, and then back to Istanbul. In 1667, while he was in Stocckholm, on the request of the French Ambassador, Marquis Arnauld de Pomponne, he wrote an apologetic book on Dogmatics (written in Greek and translated by himself into Latin). The book tackled the Orthodox teaching regarding the embodiment of bread and wine into Jesus Christ, as part of the Holy Liturgy: *Enhiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis de transsubstantione Corporis Domini ...* The work was published, in Latin, in Paris in 1669, in a volume containing theological studies. It was the second paper written by a Romanian that was published in Western Europe.*

*In 1671, on the request of the Tzar of Russia, he was recommended by Patriarch Dositei of Jerusalem as translator for the Envoy Department – Posolski Pricaz, the equivalent of the Ministry of Foreign Affairs. From 1675 to 1677, as a translator, he went on an important diplomatic mission in China, where he was received, after long formal procedures, by the Emperor himself. On his return, he wrote, in Russian, two memoir works of great political, geographical, economic, ethnographic and historical interest: *The Travel-book to Siberia nad China and The Description of China*. They both circulated initially as manuscripts in Slavonic and Greek, and then they were translated into Russian, French, English and Romanian. In the last part of his tumultuous life he also edited, in Moscow, several works on Theology, Philology, History and even Natural Sciences.*

Ever since he was alive, Nicolae Milescu enjoyed the appreciation of French, Swedish, Greek and Romanian scholars, who admired his European amplitude, but also his encyclopedic spirit, which honored his people.

Keywords: *complex personality, polyglot, diplomat, philosopher, theologian, encyclopedic scholar.***Cuvinte cheie:** *personalitate complexă, poliglot, diplomat, filosof, teolog, enciclopedist*

Despre marele cărturar moldovean s-a scris mult în ultimele trei secole, atât la noi, cât și în alte țări, mai ales în Franța și Rusia. Este prezentat în „O samă de cuvinte” (XLIII) a lui Ion

Neculce, mai târziu de Bogdan Petriceicu Hasdeu (în „Arhiva istorică”, nr. 18 din 18 decembrie 1864, în ziarurile sale „Satirul” și „Columna lui Traian”). Dintre străini îl cităm pe francezul Emile Picot, cu o temeinică monografie publicată la Paris în 1883. În secolul al XX-lea, numeroși istorici și istorici literari i-au studiat, opera sa de filosof, teolog, filolog, geograf, etnograf - memorialist și diplomat. Cităm doar câteva nume de referință, pentru a ne da seama de interesul constant față de opera sa: Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu, Corneliu Bărbulescu, Alexandru Ciurea, Dumitru Cristescu, Petre V. Haneș, Paul Cernovodeanu și alții [1].

Se trăgea dintr-o familie de boieri moldoveni, născut în 1636 la Milești, sat dispărut de lângă Vaslui. Unii cercetători presupun că tatăl său, Gavrilă, ar fi fost un aromân, stabilit în Milești, unde ar fi avut o moșie. Este posibil să-și fi început învățătura în Colegiul de la mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi” din Iași, întemeiat de Vasile Lupu prin 1640, inițial cu limba de predare latina, apoi greaca. Și-a continuat studiile la „Marea școală” a Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, o instituție de învățământ superior, organizată după modelul universităților italiene, cu dascăli greci de mare prestigiu formați tot în Occident. Se studiau limbile clasice, deci greaca și latina, teologia dar și retorica, filosofia, gramatica, matematica, geometria, istoria. În aceeași școală va studia mai târziu și viitorul domnitor și reputat cărturar Dimitrie Cantemir. Milescu însuși amintește pe unul dintre profesorii săi din „cetatea împărătească”, și anume pe Gavril Vlasios.

Își începe de tânăr „cariera politică”, inițial ca și „grămătic”, deci un secretar al domnitorului Gheorghe Ștefan al Moldovei (1653-1658), continuând sub Gheorghe Ghica, în Moldova (1658-1659) și în Țara Românească (1659-1660), care l-a ridicat la rangul de mare spătar. Se reîntoarce în Moldova, în timpul domniei lui Ștefăniță Lupu (1659-1661). Încercând să-l înlăture pe acesta din scaun („sătul de bine”, cum scria Ion Neculce în *O samă de cuvinte*), s-ar fi ales cu nasul „crestat”, infirmitate pe care i-o va îndrepta mai târziu un medic german, fapt pentru care același Neculce îl numea „Cârnul” [2].

Din anul 1661 datează prima sa lucrare cunoscută. Este vorba de o traducere în limba română din Sfântul Atanasie cel Mare, arhiepiscopul Alexandriei cu titlul *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spătarul de pre limba grecească pre limba proastă (= simplă, n.a.) rumânească, întru trecutul anilor de la Hs. 1661, luna lui ghen(arie) 10 dni (=zile)*. Era un mic catehism, sub formă de întrebări și răspunsuri, mai ales cu privire la cele trei persoane ale Sfintei Treimi. Trebuie reținut că era una din primele traduceri românești din literatura patristică. Și iarăși mai trebuie să notăm că Milescu face aici și câteva interpolări în care scria de originea latină a limbii noastre [3].

În toamna anului 1661 Nicolae Milescu a trecut în Țara Românească, unde s-a pus în slujba lui Grigorie Ghica (1660-1664), care l-ar fi trimis ca reprezentant al său („capuchehaie”) pe lângă „Înalta Poartă” din Istanbul. Dar unii cercetători pun la îndoială faptul că ar fi avut această calitate, ci ar fi funcționat tot ca secretar („grămătic”)[4]. Aceasta înseamnă că el a început în țară traducerea Vechiului Testament în românește și nu la Istanbul, cum s-a crezut mult timp, ceea ce ni se pare posibil, mai ales că acum păstora mitropolitul – cărturar Ștefan († 1668), unul din marii îndrumători ai activității editoriale în limba română.

În orice caz, după 1661 a început traducerea *Vechiului Testament* în limba română, după versiunea greacă (Septuaginta), publicată de protestanți la Frankfurt în 1597, confruntată cu ediția slavă de la Ostrog și cu unele ediții latine (Vulgata). Există trei mărturii că Nicolae Milescu a tradus Vechiul Testament în limba română: a cronicarului Dimitrie Procopiu din Moscopole (1720), probabil un aromân, a mitropolitului Gheorghe al Moldovei (1723) și o însemnare pe o traducere în manuscris a Vechiului Testament din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în prefața căreia se relatează că traducătorii au avut la îndemână și „izvodul scris cu mână”, tradus de Nicolae Milescu. Originalul traducerii sale nu se păstrează, ci se cunoaște doar o copie revizuită a ei (Ms. 45 al Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, provenită din Biblioteca centrală de la Blaj).

După părerea cercetătorului N.A. Ursu din Iași, traducerea lui Milescu a fost revizuită de viitorul mitropolit Dosoftei al Moldovei, pe când era episcop al Romanului [5]. A ajuns apoi în Țara

Românească, unde i-au făcut o nouă revizuire frații Radu și Șerban Greceanu, fiind inclusă în *Biblia* de la București, tipărită în 1688 în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino [6].

Trebuie să notăm aici că Nicolae Milescu a inclus în traducerea sa pe lângă așa-numitele „cărți canonice” și o lucrare „apocrifă”: *A lui Iosip la Macavei carte, adică Despre singurul ȋtitoriul gând*. Este vorba de lucrarea numită *Despre rațiunea dominantă*, atribuită învățatului evreu Iosif Flaviu din Alexandria, deși mulți cercetători o atribuie unui anonim din Alexandria din secolul I al erei creștine (ea a apărut și în textul Septuagintei publicată la Strasbourg în 1526). Se ocupa cu capacitatea rațiunii de a domina sentimentele, fiind un amestec interesant de cultură ebraică și elenistică, mult influențată de filosofia lui Platon și Aristotel. Pe noi ne interesează aici faptul că *era prima lucrare filosofică tradusă în limba română* [7].

După 1664 începe o nouă etapă în viața lui Nicolae Milescu, cu câțiva ani petrecuți în diferite țări și capitale europene. Un prim popas îl face la Berlin, la curtea marleui elector de Brandenburg, Friedrich Wilhelm. De acolo, în 1666, probabil invitat de primul său protector, domnitorul Gheorghe Ștefan, se îndreaptă spre Stettin, în Pomerania, lângă Marea Baltică (azi Szczecin în Polonia), unde se stabilise fostul domn al Moldovei, sub protecția regelui Suediei Carol al XI-lea (1660-1697). De acolo, Gheorghe Ștefan îl trimite într-o misiune pe lângă acest rege, la Stockholm, în 1666. Acolo l-a cunoscut pe ambasadorul Franței în Suedia, marchizul Simon Arnauld de Pomponne, viitor ministru de externe al regelui Ludovic al XIV-lea („regele soare”); acesta era nepot de frate al lui Antoine Arnauld (1612-1694), figură marcantă a culturii și a teologiei franceze din secolul al XVII-lea, fost profesor la Sorbona, apărător al teologului și episcopului olandez Cornelius Jansenius († 1638), care a creat așa-numita mișcare „jansenistă” (sau jansenismul) care cerea revigorarea credinței și evlaviei catolice, ridicându-se mai ales împotriva călugărilor iezuiți.

Deși condamnată de scaunul papal, mișcarea jansenistă – cu centrul la Port Royal, lângă Paris - s-a răspândit curând în Franța și în Țările de jos, grupând în jurul ei mulți cărturari francezi, fie clerici, fie mireni. Între altele, Antoine Arnauld a purtat o lungă polemică cu un pastor calvin, Jean Claude în legătură cu anumite teme teologice controversate, inclusiv cea privitoare la prefacerea (transsubstanțierea) darurilor de pâine și vin în Trupul și Sângele lui Hristos în Sfânta Împărtășanie (euharistie). Întrucât Claude susținea că ortodocșii și calvinii au aceeași părere cu privire la „prefacere”, ambasadorul pomenit mai sus, l-a rugat pe Milescu să scrie un scurt tratat, în care să expună învățătura ortodoxă cu privire la prefacerea darurilor. Și astfel, Milescu a redactat, în limba greacă și apoi în latină, o lucrare intitulată *Enhiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet graece de transsubstantione corporis Domini, aliisque controversiis...* (Manual sau Steaua Răsăritului strălucind în Apus, adică părerea Bisericii răsăritene ortodoxe despre prefacerea trupului Domnului și despre alte controverse).

Lucrarea a fost trimisă la Paris, unde Antoine Arnauld și prietenul său, teologul Pierre Nicole (1625-1695) au publicat versiunea latină, în lucrarea lor intitulată *La Perpetuité de la foi de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie* (Paris, 1669, ed. II în 1704 și alte ediții), ca răspuns la opiniile lui Jean Claude (era prezentată sub titlul: *Ecrit d'un seigneur moldave sur la croyance des grecs*). Nu intrăm în analiza teologică a lucrării, ci vom reține doar faptul că, deși era o „mărturisire de credință” particulară, neaprobata de Biserică, totuși prezenta corect învățătura ortodoxă, fiind considerată una din cele mai valoroase lucrări dogmatico-apologetice din secolul al XVII-lea. În afară de aceasta, mai trebuie reținut faptul că doar cu doi ani înainte, deci în 1667, se tipărise la Amsterdam, în grecește, lucrarea unui alt umanist moldovean, *Mărturisirea* ortodoxă a mitropolitului Petru Movilă al Kievului. Erau primele lucrări românești tipărite în Apusul Europei [8].

În vara anului 1667 Nicolae Milescu era la Paris, încercând să obțină sprijin diplomatic pentru reînscăunarea domnitorului Gheorghe Ștefan. În curând acesta moare (ianuarie 1668), încât Milescu se reîntoarce în Moldova, unde domnea Iliș Alexandru (1666-1668).

În decembrie 1669 i se semnaleză prezența la Constantinopol (Istanbul). Acum, cărturarul moldovean a intrat în legătură cu cercurile diplomatice engleze, îndeosebi cu pastorul anglican al ambasadei, eruditul teolog și orientalist Thomas Smith. La rugămintea acestuia, Milescu i-a oferit câteva modele de texte bisericești în *limba română* (dar cu alfabet chirilic și cu explicarea literelor): Tatăl nostru, Simbolul credinței etc. Manuscrisul respectiv a ajuns în Biblioteca Bodleiana din Oxford. Același text al rugăciunii Tatăl nostru a fost oferit de Nicolae Milescu unui alt prieten, eruditul suedez George Stiernhielm (1598-1672), care l-a introdus într-o prefață (care se ocupa cu originea limbilor) la *Evangelia lui Ulfila al goșilor* (unul din creștinătorii acestora), tradusă parțial și pe pământul românesc de azi, publicată la Stockholm în 1671 [9].

În anul 1671, începe o nouă etapă – și ultima – din viața lui Nicolae Milescu. La rugămintea țarului Alexei Mihailovici Romanov (1645-1676), adresată patriarhului Dositei al Ierusalimului de a-i trimite un cărturar ortodox, cunoscător de limbi străine, îi recomandă elogios tocmai pe Nicolae Milescu. Pe lângă faptul că îl prezenta ca bun cunoscător al limbilor latină, greacă și slavonă și un bun ortodox, patriarhul mai scria că „a străbătut multe țări și împărății pentru a se instrui și este ca un hronograf în care sunt adunate toate lucrurile din lume; în zadar s-ar căuta un om asemănător” [10]. Așadar Milescu pleacă pentru totdeauna din orașul Istanbul și ajungând la Adrianopol, primește câteva scrisori către țarul Rusiei și către regele Poloniei de la marele dragoman al Porții otomane Panaitot Nicusios. La 5 februarie părăsea Adrianopolul, trece prin Ungaria, apoi ajunge la Varșovia, îndeplinindu-și misiunea încredințată. La 23 mai 1671 trecea granița rusească pe la Smolensk.

Ajuns la Moscova, a fost numit funcționar (translator) în Departamentul solilor (Posolski prikaz), condus de alt om de cultură, Artemon Matveev. Milescu va deveni și profesorul fiului acestuia, Andrei, mai târziu ministru al Marinei, în timpul țarului Petru cel Mare; în curând va ajunge șeful traducătorilor din acel Departament, i se acordă cetățenie rusă (1673) și se căsătorește cu o moscovită, având doi copii.

La Moscova a compilat sau a tradus o serie de lucrări cu profil istoric, filosofic și teologic, unele chiar pentru țarul Rusiei. Între altele, notăm *Aritmologia și Etica*, o carte filosofică cu precepte morale și fapte disparate, clasate cu ajutorul cifrelor (1672). Era tradusă din limba latină după cărturarii germani Johann Lauterbach și Joachim Camerarius (1500-1574), fost profesor la Leipzig și Tübingen, un promotor al luteranismului în Germania (redactase împreună cu Filip Melancton *Confesiunea* de la Augsburg din 1530) [11]. Mai târziu, în 1698, a tradus în rusește cartea lui Simion al Tesalonicului, *Dialog împotriva ereziilor*.

Tot în primii ani de activitate din Rusia a mai tradus sau compilat și alte lucrări, între care: *Hrismologhionul*, o carte istorică parenetică, *Vasiliologhionul* (1673-1674), care prezintă faptele unor cărmuitori celebri din Orientul antic, *Genealogia împăraților sau regilor și prinților spanioli, francezi, englezi, danezi, polonezi, suedezi și a dogilor Veneției* (tradusă în rusește după o operă occidentală, ajutat de Petre Dolgov), *Genealogia marilor împărați și prinți ruși* (redactată în limba latină la Viena și tradusă de Milescu, ajutat de același Dolgov, în rusește), *Cartea despre ieroglifă, Cartea despre sibile și despre profețiile lor, Cartea despre cele nouă muze și despre cele șapte arte liberale* etc. I se atribuia și un *Lexicon greco-latino-slav* [12].

Am lăsat la urmă două dintre lucrările lui Nicolae Milescu și anume cele legate de misiunea sa în China, ca trimis al țarului Alexei Mihailovici Romanov, o misiune politică, economică și de informare. Autoritățile rusești trebuia să stabilească relații politice cu China, urmărindu-se și găsirea unui drum mai bun prin Siberia spre China, care să faciliteze și relațiile economice. Încredințându-i-se o asemenea misiune, Milescu a cercetat timp de un an documente din arhiva instituției în care lucra (Posolski Prikaz), cărți referitoare la China, între care și cea a lui Marco Polo („Marco Pavel”, cum îl numea el), lucrările iezuitului Martinus Martini *De belo tartarico* (Anvers 1654) și un *Atlas Siniensis* (Amsterdam 1655), însemnările de călătorie ale unor olandezi; a stat de vorbă cu membrii unor misiuni diplomatice anterioare.

Cei aproximativ 40 de membri ai „ambasadei” condusă de Milescu – ridicat la rangul de „polcovnic” (colonel) – între care doi „dvorianini” (curteni), doi secretari, un medic, un cunoscător al metalelor prețioase (bijutier), soldați (mai ales cazaci) și slujitori -, au plecat din Moscova la 3 martie 1675. La 30 martie au ajuns la Tobolsk, pe atunci centrul administrativ al Siberiei, unde Milescu a primit informații prețioase de la un călugăr catolic croat aflat acolo. Li s-au alăturat acum alți peste 50 de oameni, între care și un preot. Abia la 2 mai 1675 au părăsit localitatea; cu această dată Milescu începe jurnalul zilnic al misiunii sale. Din Tobolsk își continuă călătoria pe vase vâslite cu lopeți („doșcianicuri”) pe râurile Irtîș (Irtici), spre nord, până la confluența acestuia cu fluviul Ob (Obi). În continuare, au călătorit tot pe râuri: Obi, Ket, Enisei, Angara (inclusiv lacul cu același nume), lacul Baical, râurile Selenga, Naun și altele, cele mai multe fiind situate între munți. În sfârșit, la 13 ianuarie 1676 a ajuns la fortul Nevrinsk, apoi la granița cu China, după ce străbătuse o bună parte din Siberia. O parte din slujitori rămân la Nevrinsk, câțiva fuseseră trimiși pe parcursul călătoriei la Moscova cu rapoarte către țar. Formalitățile pe care le-au întâmpinat din partea autorităților chineze la graniță i-au făcut să aștepte acolo vreo trei luni, până în aprilie, încât delegația a ajuns la Pekin (azi Beijing) abia la 15 mai 1676, străbătând Mongolia.

După numeroase formalități și zile de așteptare, delegația a fost primită la palatul imperial la 4 iunie 1676, când Milescu a depus scrisorile de acreditare, apoi la 15 iunie, în cadrul unui ceremonial foarte complicat, în fața tânărului împărat al Chinei (bogdihanul), pe care Milescu îl va descrie apoi în cele mai mici detalii; câteva zile mai târziu Milescu și câțiva însoțitori au fost invitați la masa împăratului. Discuțiile s-au purtat în limba latină, prin intermediul unui misionar iezuit olandez, Ferdinand Verbiest, care era de ani îndelungați în China.

Relațiile cu „partea chineză” s-au răcit, datorită faptului că Milescu n-a acceptat să primească darurile pentru țar stând în genunchi și nici n-a primit o scrisoare către țar, în care împăratul i se adresa ca un superior la inferior, și darurile țarului să fie considerate drept tribut. Totuși, până la urmă au fost trimise darurile pentru țar, dar și ordinul ca delegații să părăsească Pekinul la 1 septembrie 1676.

S-au reîntors pe același drum, dar ajungând la Ieniseisk la 7 iunie 1677, Milescu are o surpriză neplăcută. În urma unor intrigi de la Moscova, delegația a fost oprită din dispoziția noului țar Feodor Alexeevici, au fost confiscate lucrurile de preț și nevoiți să aștepte luni de zile noi ordine de la Moscova. Abia la 5 ianuarie 1678 Milescu și-a putut relua funcția pe care a deținut-o la Posolski Prikaz.

Deși această misiune diplomatică nu și-a atins obiectivul propus, totuși, în urma ei au rămas două lucrări memorabile redactate de Nicolae Milescu în limba rusă: *Călătoria prin Siberia de la Tobolsk până la fortul Nevrinsk*, cunoscută, de obicei, sub numele de *Jurnalul de călătorie* sau *Jurnalul siberian* (la care se adaugă și *Raportul* său oficial asupra misiunii) și *Descrierea celei dintâi părți a lumii numită Asia, în care se află și împărăția Chinei, cu orașele și provinciile ei* (cunoscută sub numele de *Descrierea Chinei*). Erau două lucrări de mare importanță pentru diplomația și economia rusă, dar ele prezintă un interes aparte și pentru cultura rusă, română și europeană. Călătorind pe drumuri necunoscute, printre populații și rase diferite (ostiaci, tătari, nenți, buriati, calmuci, tunguși, mongoli, manciurieni, dar și ruși și cazaci colonizați în Siberia care aveau propriile lor biserici), Milescu descrie detaliat modul lor de viață, ocupațiile și manifestările lor religioase, deci face o primă cercetare a etnografiei Siberiei. În același timp, descrie râurile, lacurile, mlaștinile, stepele, pădurile, munții din jurul lor, fauna și flora, localitățile siberiene, iurtele de nomazi; notează furtunile care i-au surprins, mai ales în zona lacului Baical, pe care îl descrie pe larg.

Mult mai interesantă este *Descrierea Chinei*, deși nu era o lucrare întru totul originală, căci Milescu a folosit și o serie de lucrări europene anterioare, cum relatam mai sus. Este împărțită în 60 de capitole, în două părți mari: prima parte se ocupă cu „treburile obștești” ale chinezilor și obiceiurile lor, iar în cea de a doua descrie cele 15 provincii ale Chinei, orașele-reședință, râurile, munții, fauna și flora. Descrie cu mult farmec audiențele sale la împărat, cu un ceremonial aparte,

discuțiile avute, descrie detaliat reședința acestuia, veșmintele multicolore ale mandarinilor (înalți funcționari), fastul protocolar, modul de organizare a conducerii centrale a statului. Descrie zidul chinezesc, dar și pagoda de porțelan în orașelul Litâng și alte temple [13]. În felul acesta, Nicolae Milescu devine *primul sinolog român* și unul dintre primii în cultura europeană.

Lucrările memorialistice ale lui Nicolae Milescu au circulat în numeroase copii-manuscris, în slavo-rusă, după care s-au făcut traduceri în limba greacă. Una din versiunile grecești a fost revăzută de Hrisant Notaras, viitor patriarh al Ierusalimului și dedicată lui Constantin Brâncoveanu; un alt exemplar s-a copiat pentru Constantin Stolnicul Cantacuzino, unchiul domnitorului. După o versiune grecească s-a făcut și prima traducere românească de către George Sion, (București, 1888); a urmat alta, a lui M. C. Grigoraș, în două ediții (1926 și 1942).

Chiar din timpul vieții lui Milescu, cele două lucrări au ajuns să fie cunoscute chiar și în Apusul Europei. Acest lucru a fost posibil datorită diplomatului francez în Rusia Foy de la Neuville și iezuitului Philipp Avril, care au publicat două lucrări referitoare la călătoria sa în Siberia și China (Paris, 1683, respectiv 1692). În 1685, învățatul suedez J.G. Sparwenfeld îl vizita pe Milescu la Moscova, și a rămas impresionat de cunoștințele sale, considerându-l un „vir perdoctus” (bărbat prea înțelept). A obținut aprobarea să facă o copie după textul rusesc al *Descrierii Chinei* (manuscris păstrat azi în Biblioteca Națională din Paris). În rusește, pe lângă numeroasele copii-manuscris, cele două lucrări s-au tipărit de Iurii N. Arseniev în 1892 și 1896, urmate de alte ediții. În limba engleză s-au tradus de J. Barddeley, care le-a publicat în două volume la Londra, în 1919.

În limba română notăm doar ultima traducere din *Jurnalul siberian* și *Descrierea Chinei*, datorată lui Corneliu Bărbulescu și publicate în câteva rânduri, cu un temeinic studiu introductiv (1956, 1958 și alte ediții).

Încheiem această prezentare succintă a personalității lui Nicolae Milescu, punând în lumină și faptul că în timpul șederii sale în Rusia a continuat legăturile cu mai mulți domnitori din Țara Românească și din Moldova. Milescu se gândea chiar la crearea unei „ligi” a popoarelor creștine ortodoxe împotriva turcilor (în 1695 și 1696 l-a însoțit chiar pe țarul Petru cel Mare într-o campanie militară împotriva cetățitor turcești din Crimeea – unde a semnalat urmași ai goșilor (!) – și la Marea de Azov). Constantin Brâncoveanu a trimis în misiuni diplomatice la Moscova pe arhimandritul Hrisant Notaras (viitor patriarh al Ierusalimului), pe Gheorghe Castriotul, pe „ceaușul” David Corbea (fiu de preot brașovean), toți luând legătura și cu Nicolae Milescu.

În 1679, la rugămintea mitropolitului Dosoftei al Moldovei, Milescu a intervenit pe lângă patriarhul Ioachim al Moscovei să-i trimită o tipografie; rugămintea i s-a îndeplinit și tipografia a ajuns la Iași prin căpitanul Ionașcu Bilevici, trimisul domnitorului Gheorghe Duca [14].

Nicolae Milescu a murit la Moscova în cursul anului 1708. A avut doi fii, Maxim și Nichita, ai căror descendenți au rămas în Rusia, unii mai fiind cunoscuți pe la începutul secolului al XX-lea.

Concluzii

Nicolae Milescu a fost o personalitate complexă, un poliglot, diplomat, filosof, teolog, memorialist, geograf, etnograf, și nu în ultimul rând primul nostru sinolog, un adevărat „enciclopedist”, care a impresionat pe toți contemporanii săi pentru varietatea și temeinicile sale cunoștințe. Străbătuse două continente, de la Stockholm și Paris până la Pekin, trecând prin numeroase state europene și asiatice, prin mai multe capitale și zeci de orașe de mare importanță istorică, economică și culturală

Era al doilea strălucit cărturar român care și-a pus serviciile în slujba Rusiei pravoslavnice după mitropolitul Petru Movilă al Kievului († 1646). La trei ani de la moartea sa, îi va lua locul un alt mare erudit român care va trăi în Rusia, unde va scrie o bună parte din lucrările sale, care l-au făcut cunoscut în toate cercurile culturale europene: era fostul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir. Erau primii enciclopediști români din cultura europeană și care au făcut cinste neamului lor.

Bibliografie

1. Haneș, P., V., *Cercetători vechi și noi despre Nicolae Mălescu*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, an. 82, 1964, nr. 5-6, p. 561-588 (și în vol. „Studii de istorie literară, București, 1970, p. 7-42)
2. Panaitescu, P., P., *Nicolas Spathar Mălescu (1636-1708)*, Paris, 1925, 145 p. (extras din „Mélanges d’Ecole Roumaine en France”, I, 1925, p. 135-181; versiunea română: Iași, 1987, XLI + 110 p)
3. Haneș, P., V., *Un tricentenar Mălescu: Cartea cu întrebări*, în rev. „Glasul Bisericii”, an. 21, 1962, nr. 1-2, p. 74-96
4. Cernovodeanu, P., Cicanci, O., *Știri noi despre Spătarul Nicolae Mălescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, an. 89, 1971, nr. 3-4, p. 329-330
5. Ursu, N., A., *Dosoftei necunoscut*, în rev. „Cronica”, Iași, nr. 6, 1976
6. Haneș, P., V., *Nicolae Mălescu, traducătorul Bibliei de la București*, în rev. „Glasul Bisericii”, an. 21, 1962, nr. 9-10, p. 942-964 și G. T. Pop, *Biblia în traducerea lui Nicolae Mălescu*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, an. 80, 1962, nr. 9-10, p. 958-963
7. Căndea, V., *Nicolae Mălescu și începuturile traducerilor în limba română* în „Limbă și literatură”, an. 7, 1963, p. 29-76; inclusă și în vol. său *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj Napoca, 1979, p. 79-214
8. Ciurea, A., *Mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Mălescu*, „Stella Orientalis Occidentali Splendens”, în rev. „Ortodoxia”, an. 10, 1958, nr. 4, p. 511-538
9. Turdeanu-Cartojan, L., *Une relation anglaise de Nicolae Mălescu: Thomas Smith*, în „Revue des Etudes Roumaines”, Paris, 1954, p. 144-152
10. Grecu, Al., *Despre legăturile lui Nicolae Mălescu Spătarul cu Rusia*, în „Studii”, an. 3, nr. 4, 1950, p. 113-120
11. Olteanu, P., *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*. Ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indice, București, 1982, 408 p., cu un studiu introductiv p. 19-142
12. Olteanu, P., *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*. Ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indice, București, 1982, 408 p., cu un studiu introductiv p. 42-51
13. Bărbulescu, C., *Jurnalul de călătorie în China*, ed. II, revăzută, București, 1958, XLII + 505 p (include și *Descrierea Chinei*, *Rapoartele* lui Mălescu trimise țarului pe parcursul călătoriei, precum și traducerea lui **G. Sion** din 1888 și alte „anexe”)
14. Panaitescu, P., P., *Despre legăturile lui Nicolae Mălescu Spătarul cu Rusia*, în „Studii”, an. 3, nr. 4, 1950, p. 139-140. A se vedea și **Silviu Dragomir**, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, „Analele Academiei Române”, Mem. Secțiunii Istorice, s. II, t. 34, 1912, p. 1190-1191